

РОЗДІЛ VI

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.072

*Балецька Людмила Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
Попович Діана Михайлівна,
студентка,
Мукачівський державний університет*

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ ГНУЧКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто особливості застосування діагностичних методик дослідження феномену когнітивної гнучкості в особистості. Описано компонентність розумової гнучкості, методи і етапи їх вивчення. Проаналізована характерологія впливу здібності до когнітивного перемикавання на освітню активність індивіда. Охарактеризовано вміння застосовувати рухомий інтелект у повсякденному житті. Наведено ключові фактори розвитку когнітивної складової мисленнєвого процесу. Звертається велика увага на подолання центрального – схильності дітей фокусуватися лише на одному аспекті ситуації або об'єкта.

Ключові слова: когнітивна гнучкість, інтелектуальний потенціал, зміна психологічної установки, когнітивне перемикавання, рухомий інтелект.

Постановка проблеми. Проблема когнітивної гнучкості в психології завжди приваблювала дослідників з різних сфер науки. Однак, особливо актуальною ця тематика виявилась для психологів-експериментаторів, що вивчали можливості людського мозку. Ряд сучасних авторів зазначають: когнітивна гнучкість пов'язана не стільки з мисленнєвими процесами, скільки зі здатністю людини справлятися з труднощами в різних ситуаціях. Це особлива здібність людини до швидкої зміни своїх думок в залежності від ситуації до ситуації, при цьому з незначним фокусом на внутрішніх стресогенних факторах [2;3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх напрацюваннях Ж. Піаже презентує людину як активну, динамічну і творчу особистість з притаманними їй ментальними структурами – схемами, що опрацьовують та організовують отриману інформацію. З віком ці схеми перетворюються в більш складні когнітивні структури. Інтелектуальний розвиток проходить 4 поетапних періоди, починаючи з раннього дитинства до 12-15 років і далі. Наступне розуміння гнучкості тісно переплітається з розумінням особливостей мислення дорослих людей. За ствердженням дослідника В. Шейко протягом дитинства та підліткового періоду людина набуває складніших внутрішніх структур розуміння світу. В цей період формуються потужні інструменти формального операційного мислення, що є ключовим досягненням.

У ранній дорослості інтелектуальні здібності використовуються, щоб досягти успіху і визначитись з подальшим стилем життя. В. Шейко назвав це періодом досягнень. Людина застосовує інтелектуальний потенціал, навички вирішення проблем, прийняття рішень у процесі досягнення цілей і виконання життєвого плану. Особистість, яка успішно справляється з цим досягає певного рівня розвитку незалежності й переходить на іншу стадію застосування когнітивних здібностей – період, що включає в себе соціальну відповідальність. У середньому віці (зрілості) за В.Шейко [2] людина застосовує когнітивні здібності для вирішення

проблем інших людей: у сім'ї, суспільстві, на роботі тощо. Він стверджує, що ядром когнітивного розвитку дорослого віку є не підвищення можливостей чи зміни в когнітивних структурах, а гнучке використання інтелекту на різних етапах життя.

Даним питанням займався німецький психолог В.Келер. Автор пропонує принцип ізоморфізму: існує взаємно однозначна відповідність між структурою і динамікою зовнішнього спостережуваного світу, корою головного мозку і суб'єктивною реальністю. Загальне передує особистісному, властивості системи визначають властивості її елементів, а не навпаки.

У дослідженнях Я.О. Пономарьова, Ю.М. Кулюткіна, Г.С. Сухобської виокремлено компоненти творчого мислення, які є показниками гнучкості мислення: а) уміння бачити проблему в звичних умовах; б) уміння відмовитися від неправильної гіпотези; в) уміння знайти нові зв'язки і відношення між об'єктами; г) уміння утворювати нові способи дії або творчо використовувати старі [1,4].

Індивідуальні особливості, пов'язані з характером прийняття рішень, виявляються як «гнучкість-інертність» розумових дій. Параметр «гнучкість-інертність» відображає зміну колишніх способів дії, заміну старих гіпотез і планів, якщо вони перестають відповідати умовам діяльності, які реально змінилися.

У сучасній вітчизняній психологічній літературі, поняття гнучкості розглядають також у двох аспектах: як особистісну характеристику (інтелектуальна гнучкість) і як особливість розумової діяльності (гнучкість мислення). Найповнішим є визначення, яке ввела у вітчизняну психологію Н.О. Менчинська: гнучкість мислення виявляється у доцільному варіюванні способів дій, у легкості перебудови вже наявних знань, у легкості переходу від однієї дії до іншої, подоланні інерції попередньої дії, у формуванні зворотних зв'язків, у свободі перебудови в створюваних відповідно образів, і висунутих гіпотез відповідно до умов завдання [3].

Умови завдання та їх складність вимагають від індивіда постійного пошуку альтернативних відповідей. Результати, отримані внаслідок досліджень Н.О. Менчинської, дозволяють розглядати гнучкість не лише як уміння переходити від однієї дії до іншої діяльності, а й можливість побачити все потенційно застосування когнітивної гнучкості особистості. Відповідно до цього, автор виокремила такі вияви гнучкості мислення:

- розгляд завдання як проблеми при якій доцільне варіювання способів дії;
- умови визначають легкість перебудови знань або навичок та їхніх систем відповідно до запропонованих змін;
- здатність до переключення або легкість переходу від одного способу дії до іншого.

Психологічну сутність гнучкості розглядають також в ракурсі вивчення творчого мислення. Дослідники зазначають, що гнучкість є необхідним компонентом творчої складової. Однак, вона вивчається ними в структурній єдності з іншими рисами креативності.

Наукові роботи, що торкаються сфери інтелекту, присвячені вивченню розвитку когнітивної гнучкості у дітей 3-5 років. Однак було доведено, що когнітивна гнучкість є більш широким поняттям, і дослідження можуть стосуватися людей різного віку в різних ситуаціях. Таким чином, емпіричні дані отримані на основі різних за складністю завдань дають підстави вважати основним об'єктом не стільки когнітивні здібності, скільки потенційний розвиток інтелектуального особистості.

Теоретичне осмислення сутності, характерних рис, умов і чинників формування когнітивної гнучкості почалося відносно недавно. Проте, на даному етапі розробленості наукової тематики, існує ряд діагностичних методик, що дозволяють визначити рівень розвитку когнітивної гнучкості. Це такі методики як: Вісконсинський тест сортування карток (Wisconsin Card Sorting Test); задача «А-не-В» для визначення ступеня когнітивної гнучкості в дитячому віці (Multiple Classification Card Sorting Task); тест сортування карток зі змінами виміру (Dimensional Change Card Sorting Task, DCCS) тест Струпа та ін.

Мета статті (постановка завдання): теоретичний аналіз особливостей прояву когнітивної гнучкості особистості через призму наукового та методологічного бачення.

Результати дослідження. Когнітивна гнучкість (cognitive flexibility) – розумова здатність переключатися з однієї думки на іншу, а також обмірковувати кілька речей одночасно [5]. Загальноприйнятого визначення цього поняття не існує, але дослідники сходяться в тому, що когнітивна гнучкість є компонентом виконавчої системи. Об'єктами досліджень у цьому напрямку, зазвичай, були діти шкільного віку, хоча індивідуальні відмінності виявляються впродовж всього життя людини. Ряд вчених визначають когнітивну гнучкість як умінням швидко міркувати, бачити суть, знаходити рішення проблем, генерувати нові проекти та ідеї.

Розглядаючи когнітивну гнучкість через аспект методологічного дослідження, варто звернути увагу на

складні експерименти в психології. Як ми вже зазначали, психологи досліджували інтелектуальне вміння переключатися між завданнями за допомогою лабораторного експерименту з використанням функціональної магнітно-резонансної томографії. Отримані результати показали, що в задачах на когнітивну гнучкість активізуються певні зони мозку. Отримані дані дослідження, що включали різновікових людей, показали як відбувається розвиток і зміна когнітивної гнучкості в мозкових структурах. В наслідок цього було зроблено ряд важливих висновків: 1) когнітивна гнучкість впливає як на освітню активність, так і на повсякденне життя; 2) когнітивна гнучкість – це здатність людини перемикатися між стилями мислення і одночасно думати про кілька речей, а це, в свою чергу, безпосередньо впливає на успішність у навчанні.

Виокремлюючи головне, більшість сучасних науковців прийшли до єдиного розуміння феномену когнітивної гнучкості – це вміння особистості перемикати мисленнєві процеси, незалежно від того, чи викликане воно спеціальною зміною правил або необхідністю у перегляді колишніх установок, думок в умовах нової ситуації. Також, інтелектуальну гнучкість розглядають під кутом здатності одночасного обдумування безлічі сторін явища чи складної ситуації. Разом з тим, синонімічними термінами вважається ряд понять: пізнавальна гнучкість, розумова гнучкість, зміна психологічної установки, когнітивне перемикання, перемикання завдань, перемикання уваги [2; 4]

Функції мислення інтелектуально розвиненої людини включають в себе такі аспекти когнітивної здатності: гальмування, пам'ять, емоційна стабільність, планування та організація [3]. Когнітивна гнучкість пов'язана з деякими з цих здібностей, включаючи гальмування, планування і робочу пам'ять. Таким чином, якщо людина здатна пригальмувати малозначущі параметри стимулу, щоб сфокусуватися на більш важливих параметрах (наприклад, не звертати увагу на колір об'єкта, а сконцентруватися на його формі), то така людина вважається більш когнітивно-гнучкою. У цьому сенсі вона краще проявляє себе в плануванні, організації і застосуванні окремих стратегій пам'яті.

З огляду на вищесказане, розглянемо діагностичні інструменти більш детально. Як зауважують дослідники, когнітивна гнучкість також є компонентом множинної класифікації. У завданнях на множинну класифікацію учасники (в основному, діти, які розвивають або вже розвинули це вміння) повинні класифікувати об'єкт за кількома параметрами відразу – тобто, показуючи гнучкість мислення. Щоб бути когнітивно-гнучкими, вони повинні подолати центрування – схильність до фокусування лише на одному аспекті ситуації або об'єкта. Наприклад, маленькі діти іноді можуть звертати увагу лише на один параметр об'єкта (колір), і не здатні врахувати відразу два (колір і форму). Таким чином, дослідники припускають, що якщо мислення людини центроване, то вона буде менш когнітивно-гнучкою. Однак, когнітивна гнучкість пов'язана з іншими когнітивними здібностями, такими як рухомий інтелект, швидкість читання і розуміння прочитаного [5].

Рухомий інтелект, що розуміється нами, як здатність вирішувати завдання в складних умовах,

включає в себе вміння «мислити рухомо». Проводячи паралелі, науковці зауважують – людина з цією здатністю стає в дорослому віці когнітивно-гнучкою. Більше того, особистість, що володіє когнітивною гнучкістю, демонструє здатність до переключення. Когнітивний компонент творчого мислення наповнюють стратегії пізнання світу та накопичення досвіду [4].

Висконсинський тест сортування карток (Wisconsin Card Sorting Test) вперше був запропонований Е. Бергом і Д. Грантом в 1948 році. ВТСК – нейропсихологічний тест на перемикання між завданнями (зміну психологічної установки, set-shifting), тобто здатність демонструвати гнучкість в умовах зміни підкріплення.

Цікавою методикою дослідження когнітивної гнучкості є вирішення задачі «А-не-В», що пропонується застосовувати з метою визначення ступеня когнітивної гнучкості в дитячому віці (Multiple Classification Card Sorting Task). Ця методика полягає в тому, що дитині показують предмет (іграшку) захований в місці А (наприклад, під коробкою) недалеко від дитини, після чого просять знайти цей предмет – що дитина з легкістю робить. Так повторюється кілька разів, після чого предмет кладуть не в місце А, а в місце В, яке також знаходиться в межах досяжності дитини. Як правило, діти до 1 року продовжують шукати предмет в місці А. Діти старше 1 року здатні розумово переключитися на те, що предмет захований в місці В. Дослідники згодні, що даний тест дозволяє ефективно визначати ступінь когнітивної гнучкості в дитячому віці [4].

Тест Струпа був запропонований американцем Д. Рідлі в 1935 році. Даний тест заснований на відмінностях зорового і логічного сприйняття кольору (протиставляється реальний колір і його назва). З тих пір Струп-тест став «золотим стандартом» для психологів. Суть цього тесту в наступному: пропонуються поєднання назв основних кольорів, де значення слова і колір шрифту

частково співпадають, а частково – ні. Потрібно швидко читати про себе слова і називати вголос колір шрифту. Тобто: написано червоним «синій», а сказати треба червоний.

Під час діагностики тестом сортування карток зі змінами виміру (Dimensional Change Card Sorting Task, DCCS) дітей спочатку просять упорядкувати картки по деякому критерію (наприклад, за кольором), а потім просять змінити їх стратегію і впорядкувати картки за іншим критерієм (наприклад, за формою). Як правило, трирічні діти здатні виконати першу частину завдання, але не справляються з другою. Однак, дослідження показують, п'ятирічні діти вже здатні змінити принцип сортування і пройти тест повністю.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Хоча когнітивну гнучкість важко виміряти, дослідники сходяться на думці, що цей компонент характеризує якісну сторону функцій високорівневої когнітивної системи. Саме когнітивна гнучкість здатна керувати ходом думок людини, пригальмовувати «сторонні шуми» задля досягнення головної цілі, утримувати в пам'яті велику кількість потрібних об'єктів, приводити емоційну сферу в стабільність, планувати та організовувати. Отже, когнітивна гнучкість – здатність до гармонійного поєднання операцій конвергентного і дивергентного. Таким чином, якщо людина здатна придушити (загальмувати) малозначущі параметри стимулу, щоб сфокусуватися на більш важливих параметрах (наприклад, не звертати увагу на колір об'єкта, а сконцентруватися на його формі), то така людина вважається більш когнітивно-гнучкою. Перспективи досліджень за даним напрямом вбачаються в ідентифікації і подальшому теоретичному осмисленні факторів, які впливають на розвиток когнітивної гнучкості.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Психология социального познания: учеб.пособие для студентов вузов / Г.М. Андреева. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: Аспект Пресс, – 2009. – 303 с.
2. Галажинский, Э.В. Ригидность как общесистемное свойство человека и самореализация личности // Человек в психологии: ориентиры исследования в новом столетии: Материалы межвузовской научной конференции / Э.В. Галажинский. – Караганда, 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/general/galazhinsky>
3. Гузь Н.В., Гузь В.В. Особливості ставлення молодших школярів до навчання. / Н.В. Гузь, В.В. Гузь // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 35-41. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_6_9
4. Иванова В.В. Особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку: автореф. дис.. на здобуття ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / В.В.Иванова. – К., 2011. – 19с. – укр.
5. Skinner E.A. Engagement as an organizational construct in the dynamics of motivational development / E.A. Skinner, T.A. Kindermann, J.P. Connell // Handbook of motivation in school. – 2014. – P. 223-245.

В статье рассмотрены особенности применения диагностических методик в исследовании феномена когнитивной гибкости в личности. Описаны компоненты умственной гибкости, методы и этапы их изучения. Проанализирована характерология влияния способности когнитивного переключения на образовательную активность индивида. Охарактеризовано умение применять подвижной интеллект в повседневной жизни. Приведены ключевые факторы развития когнитивной составляющей мыслительного процесса. Обращается большое внимание на преодоление центрирования - склонности детей фокусироваться только на одном аспекте ситуации или объекте.

Ключевые слова: когнитивная гибкость, интеллектуальный потенциал, изменение психологической установки, когнитивное переключения, подвижной интеллект.

The article describes the features of the application of diagnostic techniques in the study of the phenomenon of person cognitive flexibility. We describe the components of mental flexibility, methods and stages of their study. Characterology analyzed the effect of cognitive ability to switch to the educational activity of the individual. It is characterized by the ability to use mobile intelligence in everyday life. Are the key factors of development of the cognitive component of the thought process. Pay more attention to the overcoming of centering - the propensity of children to focus on only one aspect of a situation or object.

Key words: cognitive flexibility, intellectual capacity, changes in psychological attitude, cognitive shift, mobile intelligence.

УДК 372.3.034:17:82

Барна Христина Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Мукачівський державний університет

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПОНЯТЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті представлено теоретичне обґрунтування організації роботи зі старшими дошкільниками щодо виховання в них морально-етичних якостей. Розкрито завдання морального виховання дошкільників. Охарактеризовано зміст роботи, методи, засоби навчання морального виховання дітей старшого дошкільного віку та етапи формування морально-етичних понять дітей на заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності й в процесі різних видів діяльності. Зазначено, що подальшого дослідження потребує вивчення діагностики сформованості морально-етичних понять у старших дошкільників.

Ключові слова: художня література, морально-етичні поняття, моральне виховання, моральні норми, моральні якості, моральна свідомість, моральні цінності.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про освіту», метою освіти є всебічний розвиток дитини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей. Виховання високоморальної, всебічно розвиненої особистості зумовлене потребами і вимогами суспільства. Моральні цінності повинні стати особистим духовним багатством кожного вихованця [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми морального виховання висвітлені у роботах Р. Амосова, І. Беха, К. Блажко, О. Богданової, А. Богуш, Н. Болдирєва, М. Боришевського, Т. Вершиніної, Л. Висотіної, К. Гавриловця, І. Казимірської, О. Калініної, Т. Куриленко, О. Матвієнко, О. Смовської, Т. Цвелих, П. Катуніна тощо. Проблема формування морально-етичних понять старших дошкільників засобом діалогу розв'язується у роботах М. Ліпмана, В. Рубцова, М. Телегіна, Н. Юдіної.

Мета статті (постановка завдання) на підставі аналізу теоретичних джерел і педагогічного досвіду розкрити зміст морального виховання дітей старшого дошкільного віку, зазначити поетапне формування морально-етичних понять у дітей на заняттях з читання художньої літератури та в процесі всіх видів діяльності, в які включаються старші дошкільники.

Результати дослідження. Методологічною засадою морального виховання є етика. Етика – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві.

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею про те, що людині від природи притаманне прагнення до добра, правди і краси. Виховання дітей має забезпечити формування в них системи моральних цінностей. Морально-етичні цінності формуються протягом усього життя особистості, але їх основна частина закладається ще у дошкільному та

молодшому шкільному віці. Цілком зрозуміло, що на рівні понять згадані вище цінності ще не формуються у старших дошкільників, але діти цього віку вже мають деякі уявлення, зв'язані з вічними цінностями та їх антиподами (доброта-жорстокість, чесність-нечесність тощо). Для деяких старших дошкільників притаманні уявлення про національні цінності (національна гідність, любов до рідної мови, національних свят і традицій тощо).

При сприятливих умовах старші дошкільники одержують деякі уявлення про громадські і сімейні цінності (пошана до Закону, піклування про батьків і старших у сім'ї, гостинність тощо). Дошкільникам притаманні і деякі цінності особистого життя (почуття гумору, життєрадісність, працьовитість, увага до власного здоров'я тощо). Проте ці цінності не виникають стихійно, їх необхідно формувати. Важливим тут є моральність батьків та вихователів, зміст дитячої літератури, рекомендованих для старших дошкільників.

Зміст морального виховання дітей зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівень його моральності. З огляду на ці чинники, завдання морального виховання дошкільників – формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення дітей до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину).

Великі можливості для формування національної самосвідомості закладені в неписаних законах лицарської